

יהושע בלאו

”או ש-” בלשון חכמים

„או ש״״ בלשון חכמים׳

א. 1. a. כשמחובר בלשון חכמים משפט טפל² אל קודמו בדרך בררה ב„או״, ייחשב כעומד בפני עצמו, ולכן אין מסתפקים במלת חיבור משעבדת אחת, הפותחת את המשפט הטפל הראשון ואשר כוחה נמשך גם אל השני, אלא חוזרים ע״פ רוב על מלת החיבור אף לפני המשפט הטפל השני³; כך נמצא: א.ם... או א.ם — משנה מכשירין ג.ו; תוספתא ב״מ ו.י (ח״נ א.ם ליתא). עד ש״״... או עד ש״״ — משנה ב״מ ה.ט: הלוגי עד שיבא בני או עד שאמצא מפתח; כלים ו.א; טז.ה; נגעים ז.ד; טהרות ז.ז; ט.ו; מקואות ג.ב; גדה ו.יא; תוספתא קידושין א.ד; א.ח; יבמות ו.ד; ב״מ ו.י. לאחר ש״״... או לאחר ש״״ — משנה קידושין ג.ה: לאחר שאתגייר או לאחר שתתגיירי; תוספתא קידושין ד.ט.

1. המאמר מבוסס על החומר שבמשנה ובתוספתא, אותו אפשר למצות כעת בעזרת הקונקורדנציות של הרב קאסאווסקי, ועל קריאה במדרשים. בדרך כלל לא הובאו ח״נ שאין בהם עניין לתופעה הנידונה. נוסחאות המשנה: ד = דפוסים. ל = כ״י קמברידג' 78, כפי שהוצא ע״י לו (״מתניתא דתלמודא דבני מערבא״). מ = כ״י מינכן 95. משב״י = המשנה שבירושלמי (לפי הוצ׳ קראטאשין). ק = כ״י קויפמן. קס׳ = הנוסח שבקונקורדנציה של המשנה לקאסאווסקי. נוסח התוספתא מבוסס על הוצאת צוקרמנדל; תוספתא סדר זרעים נבדקה גם לפי הוצאת ליברמן. 2. הכוונה לכל משפט טפל, אפילו אינו פותח בפועל (אך השווה את הערה 17), כגון משנה מו״ק ג.ד: ואם אינו מאמינו או שאין לו מה יאכל; גדרים ט.ג; קונם לבית זה שאיני נכנס שהכלב רע בתוכו או שהנחש בתוכו; זבים ה.א: הנוגע בזב או שהזב נוגע בו הפסיט את הזב או שהזב מסיטו; כתובות ג.ג; תוספתא עירובין ג.יג; שורשי אילן שבבוהין מן חארץ עשרה טפחים או שיש חלל תחתיהם.

הבינוני לעומת זה אינו משמש לרוב כיוצר משפט (satzbildend), ולכן יבוא לפניו „א״י פשוט. כגון משנה כלאים ה.ה; מעשרות ב.ג; עדויות ג.א; אהלות טו.ג. והשווה ח״נ כמו תוספתא ברכות ב.יד: הרי שהיה עומד בשדה ערום או שהיה (דפוס ראשון ליתא!) עושה מלאכתו ערום. נדירים המקרים, בהם יוצר הבינוני משפט, ולכן קודמו „או ש״״ — משנה טאה ה.ו: מי שאינו מניח את העניים ללקוט או שמניח (כך ל וקטע הגניזה HUCA י 217) אך הגרסה הרגילה; שהוא מניח) את אחד ואחד לא או שמסייע (כך קטע הגניזה שם; אך הגרסה הרגילה: שהוא מסייע; בכמה כ״י שסייע; בכ״י אחד: שיסייע); תוספתא ערובין ג.ח: והיה אחד מהם בית דירה או סמוך (ש״נ שהיה סמוך) לעיר; שבועות א.ח: או ששהא כדי השתחויה או שמדבר (אך ש״נ נדבק, קרא: נדבר, עבר בהתאם ליתר הפעלים)... או שנכנס.

3. השווה גם חזרה על מלת יחס אחרי „או״, כגון משנה קידושין ד.יד: כשאדם בא לידי חולי או לידי זקנה או לידי יסורים, אחרי וי החיבור נדירה „ש״״ בהרבה ויש ח״נ עם „או ש״״ כגון: תוספתא יבמות י.ג: איזה הוא מצוע דכא כל שנפצעו הבצים שלו שנימוקו ושניקבו ושחיסרו (ש״נ כל שנפצע אחת מביציו או שנימוקה או שניקבה או שחטרה); ביצה ב.ד: ומורים שאם בישל שני מינין בקדירה או שפרפר ביצה על גבי דגה ושחיתך (ח״נ או שחתך!) קפליט חתת דגה שהן שני הבשילין. והשווה גם תוספתא דמאי ז.ו (א 1 a).

מפני ש'... או מפני ש' משנה נזיר ב, ד: מפני שאין אני יכול לחיות אלא ביין או מפני שאני קובר את המתים.
וכן גם ש'... או ש' לפני משפטי שפ'עצם — משנה פסחים ו, ו: ונדוע שמשכו הבעלים את ידם או שנטמאו, פטור.

b. מצוי מאוד ש'... או ש' לפני משפטי זיקה, המתקרבים בהוראתם למשפטי תנאי 4 — משנה פאה ה, ז: העומר ששכחוהו פועלים ולא שכחו בעל הבית, שכחו בעל הבית ולא שכחוהו פועלים, עמדו בפניו או שחיפוהו בקש, הרי זה אינו שכחה; גטין ה, ד: יתומים שסמכו אצל בעה"ב או שמינה להן אביהן אפוטרופוס, חייב...; שביעית ג, ז; ט, ט; ערלה ב, יג; ב"ק ג, ו; חולין ג, א; ג, ה; ט, ב; בכורות ו, ד (ח"ג ו); ט, ו; קנים א, ד; אהלות ג, ז; ינ, ג; תוספתא שבת ג, ב; יב, טו; ערובין ג, יג; שביעית ד, יג; ד, כא; ה, יא; יבמות ו, ד.

a. 2. אך כשמלת החיבור מורכבת היא, וחלקה השני הוא "ש", יש שאין חוזרים אחרי "או" על מלת החיבור כולה (כמו לעיל a 1), אלא רק על "ש", 5. "ש", מלת החיבור המשעבדת המובהקת של לשון חכמים, מציינת, שגם המשפט שאחרי "או" טפל הוא ואינו אלא ממשיך את קודמו; כך נמצא:
על מנת ש'... או ש' — משנה מעשרות ב, ז: על מנת שאוכל אני ובני ביתי או שאכל בני בשכרי.

בלבד ש'... או ש' — משנה ערובין ב, ה; בלבד שיהא בה שומירה או בית דירה או שתהא סמוכה לעיר.

b. בדומה מצוי בזמן ש'... או ש', המתקרב בהוראות למשפטי תנאי — תוספתא יבמות ד, ז: בזמן שלא היתה לו אשה או שהיתה לו אשה וגירשה מפני זו; ערובין ז, ז; פסחים א, יד; נדרים ו, ד.

c. גם מי ש'... או ש' — קרוב למשפטי תנאי — תוספתא דמאי א, כא (ליברמן א, טז): מי שנפל לו פירות בירושה או שניתנו לו במתנה, יבמות ג, ז (ח"ג כל משפט — או ש' — ליתא), משנה מ"ק ב, א; ב, ב.

b. ראינו לעיל (א 1, b1, a2, c), "או ש" פותח לעתים קרובות את האיבר השני של משפטי תנאי ודומיהם; בדוגמאות שלעיל פתח גם משפט התנאי הראשון ב"ש" (א 1, b1) או בביטוי-חיבור הכולל ש' (א 2), ועל כן ייחשב "או ש'" להמשכו הטבעי של משפט התנאי, מכאן הועבר "או ש'" גם למשפטי תנאי-בררה, שבהם אין מלת החיבור של משפט התנאי הראשון מכיל "ש" כלל 6:

4. בדומה גם תוספתא ברכות ב, יד: הרי שהיה עומד בשדה ערום או שהיה (דפוס ראשון ליתא) עושה מלאכתו ערום.

5. השווה גם ש"ג כגון משנה ר"ה ג, ז: מי שהיה עובר אחורי בהכ"ב או שהיה (ל או מי שהיה!) ביתו סמוך לבחכ"ג; תוספתא ברכות ב, טז: לא יקרא עד שיכסנה או עד שיניחנה (דפוס ראשון: יניחנה, לפי b1) תחת המיטה.

6. מבחינה היסטורית אין אפוא לראות ב"ש" זו מלת תנאי, בניגוד לסגל, דקדוק לשון המשנה § 418, והדוגמאות ב-2א (ביחוד בהערה 5) יוכיחו, דברים כד, ג, "או כי ימות האישי", סגל משווחו, מקביל ל-1א, שהרי המשפט הטפל הראשון פותח אף הוא ב"כי": כד, א: כייקח איש אשה.

1. אם ... או שׁ 7 — משנה אהלות יא. ד: ומודים שאם היה לבוש בכליו או שהיו שנים זה ע״ג זה. ש...; תוספתא ברכות ה. כד: אם היו עושין עמו בסעודתן או שהיה בעה״ב מברך להן; משנה שבת כ. ה; מו״ק ג. ד; כתובות ב. ג; כריתות ג. ג. תוספתא תרומות א. יג; דמאי ו. ב; שביעית ב. ה; פסחים א. יד; כתובות ה. ג; ב״ב ו. יד.

2. למשפט התנאי הראשון צורת בינוני מיודע (קוטל... או שׁ) — תוספתא קידושין ד. ה: המקדש בגזילה בפקדון או שחטף הימנה סלע וקידשה. הרי זו מקודשת; שבת ט. יד; סוכה א. י; ב״ב ד. ז; משנה סוכה א. יא; כתובות ט. יא; גטין ד. א; פרה ז. ב.

וכן בבינוני עם ב היחס (בקוטל... או שׁ) — תוספתא דמאי ה. כג: אבל במוצא (דפוס ראשון: המוציא) פירות לתוך ביתו או ששלח לו חבריו פירות; שביעית ד. יב.

3. משפט התנאי הראשון אסינדיטיס (קטל... או שׁ) — מכילתא דרשב״י, הוצ׳ אפשטיין-מלמד 163. 9: חלה אצל רבו <א> שחלה רבו אצלו. הרי זה אין נרצע; משנה אהלות יז. ב: היה חורש והטיח בסלע או בגדר או שניער את המחרישה; תוספתא יבמות ה. ד: מת אחד מהן או שנעשה אחד מהן סריס; משנה שבת א. א; סוכה א. ג; ב״ק ז. ז; כלים ז. ד; אהלות יג. ג; תוספתא שבת ג. כא; ג. כב; ערובין ט. י; ט. טו; י. י; יא. ב; פסחים ז. ה; ר״ח ג. ד; יבמות יב. יב; כתובות ט. א; נדרים ו. ד; גטין א. ג.

ג. השימוש ב„או שׁ“ בתנאים רגילים, כפי שנמנו לעיל, הכרחי הוא ולא שאלה של רשות⁹. המשפט הטפל השני, הפותח ב„או“, נפרד כ״כ מהראשון. עד

7. מענין ח״נ תוספתא שביעית ה. כא: שכיר (ח״נ אם חיח שכיר) שבת שכיר חדש שכיר שנה שכיר שבוע או שקצץ מזונותיו עליו.

8. השווה גם פעלי אמירה, שבהם תלויים כמושאים שני משפטי בררה, הראשון אסינדיטי, השני (או שׁ) סינדיטי, כגון: משנה נדרים ט. ג: א״ל מת או שעשה תשובה... אמרו לו מת הכלב או שנהרג (משב״י ונחרג) הנחש; השווה גם פסחים ט. א: למה נאמר טמא או שהיה (ק. ל. משב״י שהיה ליחא) בדרך רחוקה. אולם במקרים אלו שימוש של „שׁ“ רשות ואף משפט הבררה השני עשוי להיות אסינדיטי (כלומר משפט ראשי), כגון משנה ב״מ ג. ג: אמר לשנים גולתי לאחד מכם מנה... או אביו של אחד מכם הסקיד לי מנה (תוספתא תרומה ב. ז; דמאי ה. טז שייכים אולי לג 2). השווה גם גמרא קדושין מה, א: התקדשי לי באלון ברמון באגוז או שאמר לה התקדשי לי באלו — שבו חסר פועל האמירה באבר הראשון; וכן קדושין מה, ב: התקדשי לי בשטר חוב או שהיה לו מלוה ביד אחרים והירשה עליהם — שבו לא זו בלבד שחסר פועל האמירה באבר הראשון, אלא האבר השני בכלל אינו בחינת אמירה.

9. ספרי הדקדוק רואים בשימוש זה רשות בלבד, כי לא הבחינו בין המקרים המובאים ב-א. ב לבין אלו שב-ג; סגל, דקדוק לשון המשנה, עמ' 284, לפעמים קרובות בא שׁ- (בססוק של תנאי) כרי לשעבד אמרה פעלית אחרי מלת החילוק או... אבל לא תמיד. יי בורשטיין, Vollständige Grammatik der alt- und neuhebräischen Sprache, וינה 1920, עמ' 327, הערה, עמ' 328, הערה קובע, כי „או שׁ“ בא בדרך כלל לפני פועל מסויים (וגם לפני בינוני, אם הוא משמש כפועל מסויים), לפני שם-גוף נפרד ולפני מלות השלילה „אין, לא“. לדעת קי אלברכט XXXI, ZATW, עמ' 210/11 שׁ לפעמים מחוסרת כל הוראה (!) ומשמשת פשוט לציון ההמשך, בייחוד אחרי „או“ ולפני „לא“. — מעטים מאוד המקרים, שבהם בא „או“

שאינן אפשרות להסתפק במלת החיבור שלפני המשפט הטפל הראשון¹⁰, אלא יש הכרח לציין את שעבודו מחדש ע"י "ש".

אולם יש ששני המשפטים הטפלים מהווים יחידה אחת, ועל כן אין הכרח להבליט את שיעבודו של המשפט השני, אלא אפשר להסתפק במלת החיבור שלפני המשפט הטפל הראשון. כאן (ורק כאן) שימושו של "או ש" רשות הוא, והוא מתחלף חפזית עם "או".¹¹

1. אחד מהמשפטים הטפלים או שניהם קצרים כל כך, עד שמהווים חס יחידה אחת:

a. המשפט הטפל השני פותח ב"או ש" — מכילתא דרשב"י 2:201: יכול אם איבדו או שנגנבו אצלו יהא חייב; משנה יבמות ב, י: וכולן שנשאו להחרים ונתגרשו או שנתאלמנו (ל נתאלמנו או נתגרשו!); אהלות ג, ג: היה אשבורן או שנקרש; תוספתא דמאי ז, ו: כהן ולוי ששכרו או שחכרו (דפוס ראשון: ושחכרו) מכהן ולוי; גטין ז, ה ונקרע הגט או אבד (!) (קס' שאבד)... ונקרע הגט או שאבד (ד אבד); ב"מ ז, ז: והבריקה או שנישטתה (אך בהמשך: והבריקה או נשטתה); ת, כ ונגנבה או שאבדה (ש"נ אבדה)... ומתה או שנשברה (אך ה, כא ומתה או נשברה); משנה כתובות ב, א; ב"ב ה, ח; כלים כג, ג; תוספתא תרומה ט, טו; דמאי ת, יא; שבת י, יט; גטין ז, יא; כריתות א, כ.

b. המשפט הטפל השני פותח ב"או" — משנה כלאים ב, ה: ואם נכש או כיסת, אומרים לו; שביעית ב, ו: ואם נטע או הבריך או הרכיב, יעקור; סוכה ד, י: נשפכה או נתגלתה (בבבלי: נשפכה נתגלתה), היה ממלא מן הכיור; יבמות ג, ז: וזהי שאמרו וכולן שמתו (ק, ל, מ שאמרו שאם מתו) או נתגרשו צרותיהן מותרות (משב"י כולן אם מתו או שמיאנו או נתגרשו או שנמצאו איילוניות...);

במקום "או ש" מלבד הנזכר ב"ג ואף אינם ודאיים; משנה כלים יה, ט; מטה שנגנבה חציה או אבד חציה (לפי ג 2) או חלקה אחים או שותפים, טהורה — גורסים ק, ל, מ וחלקה! משנה תרומה ה, ב: אמרו נטמאת ונטמאת תרומה, ר' אליעזר אומר...; טמא (מ אמרו טמא, וכן כפי הנראה גם ק בין השיטין) היית וטמאה היתה תרומה או נודע שהוא טבל... או שטענו!) טעם שפשו לתוך פיו... אולי לא נאמר, שנודע, כדי לא לעורר את הרושם, כאלו תלוי נודע

אף הוא בפועל האמירה (אך השווה הערה 8, סוף שדווקא אחרי פועל אמירה עשוי ש' לחסור)?

10. כשמשפט התנאי הוא אסינדיטי (ב), ניכר משפט הרישא הראשון בסדר מליו בהקדמת הפועל (אך משפט התנאי האסינדיטי עשוי להיות משפט שמני, כגון גמרא ערובין צג, ב; יומא ל, א); סדר זה מצוי אמנם אף במשפטים ראשיים, אך הוא טיפוסי למשפטי התנאי האסינדיטיים דווקא (יוצאים מן הכלל נדירים ביותר; תוספתא דמאי ו, יא: זה שהביא שהרי שבלים משלו וזה שהביא שהרי שבלים משלו [דפוס ראשון: זה הביא... זה הביא], זה הביא שלי ענבים משלו וזה הביא שלי ענבים משלו או שבצרו כרמים לחוך גת אחת — ממשיך, זה הביא שלי ענבים" את "זה שהביא" הקודם ויש כנראה להבינו לפי זה). במשפט התנאי השני לא היה ניכר טיפוס זה בהרבה מקרים, הואיל ונושאו משותף לעתים קרובות עם זה של הראשון. גם הראשון עשוי כמובן להיות ללא נושא מפורש, אך לעתים רחוקות יותר. ייתכן כמובן ש"או ש" אחרי משפט תנאי אסינדיטי גוצר לפי היקשם של משפטי תנאי סינדיטיים.

11. מעניין, שבמקרים אלו רבים יחסית ח"י (והרביתי להביאם, כי התופעה אופיינית היא), ראייה, שאף המצטיקים הרגישו, מתי הובה שימושו של "או ש" ומתי אינו אלא רשות (וזא לא הקפידו בלשון).

נדרים יא. ט: אעפ"י שנתארמלה או נחגרשה (ל שניתגרשה) בתוך שלשים יום, הרי זה מופר. ב"מ ה. א: השואל את הפרה ושאל בעליה עמה או שכר (ק. ל. מ במקום „או שכר" שאל [כך ק, ל שכר, מ השואל] את הפרה ושכר) בעליה עמה (השווה לזה ג2), שאל (ל שכר) את הבעלים או שכרן (ל ששכרן) ואח"כ שאל את הפרה ומתה. פטור; ט. ו המקבל שדה מחברו ואכלו חגב או נשדפה...; שבועות ה. ה: ...או...או...או...או, ודומה ה. ו (ק לפעמים או ש-); תוספתא סוכה ג. יז: אם נפסלו או נטמאו (ש"נ שנטמאו); ב"ב ה. ז: מי שיצא...ומת הכן או מת (ח"נ שמת) האב; משנה פסחים ז. ט; ביצה ב. א; יבמות י. ו; נדרים ה. ג; גטין ח. ג; ב"ק י. ח; ב"מ ו. ג; ע"ז ד. ה; נגעים ו. ד; כלים טו. ב; קנים א. א; נדה א. ד; זבים ה. ט; תוספתא ברכות ב. יט; דמאי ז. ח; ז. ט; יבמות א. א; ו. ה; יא. ב; גטין ז. ה; ז. ו.

ג. 2. שני המשפטים הטפלים מקבילים זה לזה (תקבולת ישרה או ניגודית) ועשויים משום כך להיות מורגשים כיחידה אחת:

a. // ... או ש- משנה ב"ק ה. ג: הכניס שורו לחצר בעה"ב שלא ברשותו ונגחו שורו של בעה"ב או שנשכו (מ נשכו) כלבו של בעה"ב. פטור; ז. ה: גנב ברשות הבעלים וטבח ומכר חוץ מרשותם או שגנב חוץ מרשותם וטבח ומכר ברשותם או שגנב וטבח ומכר חוץ מרשותם...; תוספתא תרומות ה. טו: כלים שסכן שמן טמא וחזר וסכן שמן טהור או שסכן שמן טהור וחזר שמן טמא; יבמות ב. א.

b. // ... או - משנה יבמות ה. ג: חלץ ועשה מאמר נתן [ק בשוליים או (נתן)]. מ ונתן] גט ובעל או בעל ועשה מאמר נתן גט וחלץ. אין אחר חליצה כלום; ה. ה: חלץ וחלץ או חלץ ועשה מאמר נתן גט ובעל או בעל ובעל או בעל ועשה מאמר נתן גט וחלץ. אין אחר חליצה כלום (ובדומה ה. ו); חולין ב. ג: בד"א בזמן שהולך ולא הביא או (ק בשוליים) הביא ולא הולך; אהלות יג. ה: העוף הטמא שחשב עליה ולא הכשירה או הכשירה ולא חשב עליה; זבים א. ד: ראה...ואח"כ ראה שתיים או אחת מרובה כשתיים או ראה (ק. ל. מ שראה) שתיים או אחת מרובה כשתיים...; תוספתא ב"ב ו. כה (ובדומה ו. כו ומשנה ב"ב ז. ב): אפילו פחת רובע לסאה או הותר רובע לסאה; מ"ש ב. יב: בתי בדין שפתחיהן לפנים וחללן לחוץ או פתחיהן לחוץ וחללן לפנים; כתובות ב. א: אבל לא נתן לו דמים אלא דמי אחד מהם או לא נתן לו שטר אלא על אחת מהם. לא קנה; ב"ב ו. כה; משנה יבמות יד. ג; כתובות ה. ג (ק. ל המשפט השני); יא. ה; ב"מ ה. א (עיינין ג1).

ד. 1. בכל המקרים, שמצאנו בלשון חכמים, ממשך „או ש" משפט טפל, בייחוד משפט תנאי; לא רשמנו שום מקרה, אשר בו „או ש" ממשך משפט ראשי¹². כהמשכו של משפט ראשי משמש „או" פשוט בלבד, כגון: משנה פאה ו. ו: וכי מרוב העמרים יפה כחו של בעה"ב או הורע כחו; שביעית ד. ה:

12. אף משנה שבועות ה, יא: אמר לשניים משיבוע אני עליכם... שבועה שאין אנו יודעין לך עדות והם יודעין לו עדות עד מפי עד או שהיה אחד מחם קרוב או פסול, הרי אלו פטורין — שבו ממשך „או ש" משפט מצב בצורת משפט ראשי (אף כי הוא תלוי במשפט תנאי אסינדיטי), גורסים ק, ל גם בחלקו הראשון של משפט המצב „ש": והם שידועין, ו"או ש" ממשך אפוא כחוק „ש"!

אלא או מגביה עשרה טפחים או גומס פירות או יתחלקו לעיסות (בדומה ה. ב; ה. ג); ה. א: ואמרו לה מת בעליך או גרשך... ואמרו לה מת רבך או מכרך לישראל או נתנך במתנה או עשאך בן חורין¹³; כתובות יג. ז: וחכ"א יקנה לו דרך במאה מנה או יפרח באויר; יג. ה: או כנוס או פטור; תוספתא שביעית ד. ו: או נאכל ונעבד או לא נאכל ולא נעבד; עירובין ט. ו: וחכ"א או מערבין או משתתפין; פסחין ו. ב: אין חולקין את הציבור אלא או כולן עושין בטומאה או כולן עושין בטהרה; יבמות ג. ב (וכן ב. ה; ב. ו; משנה יבמות ב. א; יג. ה ועוד): או חולצת או מתיבמת; משנה פסחים ב. א; ערובין ג. ו; יבמות ד. ה; ד. ו; סוטה ד. ג; ה. ה: תוספתא שביעית ז. ה; בכורים ב. ז (או... או. ש"נ או... אם); פאה ו. ו; דמאי ד. כד (ש"נ ו).

ד. 2. השימוש המודרני של „או ש" כהמשכו של משפט ראשי (וכן של „או ש"... או ש" לציון שני משפטי ברה ראשיים) אינו מבוסס אפוא על לשון חכמים; כמה דוגמאות לשימוש מודרני זה 14: כל כתבי מנדלי מוכר ספרים⁵, תל-אביב תשי"ג. קיא. ב. שו' 15 מלמטה: ... ידיהם מופשלות לאחוריהם, או שהן אוחזות ומנענעות את המלל... ג' גוארסקי. עולמו הקטן של דון קאמילו, תרגם ע' אולסבנגר, תשי"ד, 118. שו' 10: עמוד מיד או שאירה כך בין כתפיו, ובדומה 175. שו' 13; 125. שו' 4: אנחנו או שנישא את דגלנו או שניעדר מהתהלכה; 166. שו' 11: או שיבטלו את גזר הדין או שיפתחו בשביתה כללית; רומן רולן, קולא ברוניון, תרגום א' שלונסקי, 1950, עמ' 246. שו' 10: לעולם אין אשה אוהבת ספר אהבה שאינה תלויה בדבר: או שהיא צרתה או שהוא מאהבה; הארץ, תרבות וספרות, 9.XI.55, א. טור 1, ז' תדמור, ביאליק חוזר ובא, פסקה א: אינם מסוגלים לטעום טעם אחרון בלשון העברית או שאפילו אינם מנסים כוחם בכך; הארץ, תרבות וספרות, 20.IV.56, ב. טור 1.

18. השווה גם הערה 8; וכן בהמשך.

19. שימוש דומה נמצא כבר בעברית המשוערבת: „אם ש"... או ש" (על יד „אם... או אם ש"... או; על שני אחרונים אלו ר' דוגמאות אצל מ' גוטשטיין, תחבירה ומילונה של הלשון העברית שבתחום השפעתה של הערבית [דיסרטציה, בטנסל], ירושלים תשי"א, § 250, תחת הכותרת „אם... או"), כגון חובות הלבבות, הוצ' מ' שטערן, וויזן 1858, עמ' 40, שו' 11: איננו נמלט מאחד משני דברים, אם שהמציא הוא את עצמו או שהמציא אותו זולתו; וכן „ש"... או ש" במשפט ראשי שם עמ' 224, שו' 4 מלמטה: והוא שאין אדם נמלט מאחד משני דברים שיהיה (= או יהיה, כפי שמוכיח המקור הערבי, אך ר' להלן) נכרי או שיהיה בתוך משפחתו וקרוביו. לפנינו חיקוי של *إِن... إِن*. אשר להתהוותה של זו האחרונה, יש לדעתי לשקול, שזא אינה משפט חר-איברי, כדעת Brockelmann, Grundriss ב 608, אלא התפתחה מביטויים, שבהם בא משפט תמורה הפותח ב *إِن* אחרי *إِن* (והשווה להלן ד 207); את המעבר מראה למשל המקור הערבי של שתי הדוגמאות הנזכרות בחובות הלבבות (לפי הוצ' יהודה), שבהן אפשר לראות במשפט „אין אחרי „אמא" גם משפט שם-עצם (משפט תמורה), אך גם משפט ראשי: עמ' 7.205 לא יכלו מן אחד אמרין אמא אן יכון גריבא ואמא דא אהל וקראבה; 48, 15 לא יכלו מן אחד אמרין אמא אנה (ח"נ ליתא) אוגד נפסה ואמא אנה (ש"נ ליתא) אוגדה גירה; בשני המקרים האלה אפשר להבין את המשפטים אחרי „אמא" גם כמשפטי שם-עצם (= לא יכלו מן אן... ומשימושים כאלה התפתח אולי „אמא אין" אף במשפטים ראשיים.

פסקה 3, סוף: אחת מן השתיים: או שיש להחזיק את ההצגה ברמת טרגדיה יונית או להורידה למעגלות הקומדיה דל ארטא; הארץ 2.III.56, עמ' 3, טור 6, פסקה 12: אחת משתיים: או שהיה קצין כזה שהושפע מעמוס בן גוריון וסגר את התיק... או שלא היה קצין כזה כלל; חיבור של סטודנט 5.III.56: שלוש דרכי התפתחות צפויות לו לאזור: או שיאוחד ויגובש באמצעות מדינה זרה, מדינה כובשת או שיאוחד ויגובש באמצעות הכוח הפאן־ערבי או — והוא העדיף — שילוכד ויגובש אזור זה באמצעות העברים.

בשלוש הדוגמאות האחרונות אפשר לראות במשפטי „או ש“ גם משפטי שם־עצם, המשמשים כתמורה (פעמיים ל„אחת מן השתיים“, פעם ל„שלוש דרכי התפתחות“) ויש לשקול גם את האפשרות, שמא התהווה „או ש“ במשפטים ראשיים בספרות המודרנית מתוך משפטים מעין אלו¹⁵. משפטי שם־עצם מעין אלו עשויים היו להיות מורגשים כמשפטים ראשיים, ומכאן עשוי היה „או ש“ להיות מועבר למשפטים ראשיים בכלל¹⁶.

ה. סיכום: בלשון חכמים משפטים טפלים של בררה, הפותחים ב„או“, מורגשים כעומדים בפני עצמם, ועל כן יש צורך לשעבדם שוב ע"י חזרה על מלת החיבור, אשר לפני המשפט הטפל הראשון (א1), או אם כוללת מלת החיבור בחלקה השני „ש“, לפחות על חלק ממנה, על „ש“ (א2). מכאן התפתח השימוש, להמשיך כל משפט תנאי, אף אם מלת התנאי אינה מכילה „ש“, ע"י „או ש“ (ב). הוספת „ש“ ל„או“ במשפטים טפלים הכרחית היא, אלא אם מהווים שני משפטי הבררה יחידה אחת בהיותם קצרים (או אחד מהם קצר; ג1) או מקבילים זה לזה (ג2); במקרים אלו מתחלפים חופשית „או“ ו„או ש“. אך במשפטי בררה ראשיים בא תמיד „או“ ולא „או ש“ (ד1)¹⁷.

15. השווה גם את ההערה הקודמת על הערבית ועל העברית המשוערבת.

16. ובאמת מצויים מקרים, שבהם משמשים משפטי „או ש“ כתמורה, כבר בגמרא — יבמות קז, ב: תרתי קתני או שתמאן ותגדיל ותארס או שתמאן ותנשא לאלתר. השווה גם ירושלמי שקלים ג, ב (מו, א) חדא מהני תלת מלין אית בך או דשתוי חמרא את או דמלוי רבית את או דמגדל חזירי את.

17. אותן התופעות ממש מתגלות בתלמוד הבבלי (שאת הדרך לחומר הלשוני שבו סלל שוב חרב קאסאוסקי בקונקורדנציה שלו): חזרה על מלת־חיבור אחרי או־ (א a1) מצויה למשל ב"מ כג ב (עד ... או עד ש), גטין עג, ב (ש... או ש); ש... או ש־ בהוראת תנאי (השווה א b1) שבת כט, ב. חזרה על ש־ בלבד אחרי „או“ (א 2) מצויה למשל פסחים ה, א (בשביל ש... או ש), ברכות כה, ב (עד ש... או ש), גטין עז, א; ס, ב (אעפ"י ש... או ש), כתובות נח, ב (לאחר ש... או ש), נדרים סח, א (בזמן ש... או ש), רגיל „אם... או ש“ (ב 1), כגון כתובות יט, ב; כ, א; נדרים סח, ב; עה, ב; „הקוטל... או ש“ (ב2), כגון סכה יט, ב; כ"מ עה, ב; עט, א (וכן נמצא בינוני בלתי מיועד „קוטל... או ש“ ברכות טו, א); „קטל... או ש“ (ב 8), כגון כתובות ב, א; גטין כה, א. במשפטים קצרים נמצא „או ש“ (ג a1) למשל פסחים עז, ב; ביצה כ, ב; אך „או“ בלבד (ג b1), למשל ברכות כה, א. במשפטים מקבילים נמצא „או ש“ (ג a2) למשל שבת סט, א; יבמות יט, א; ב; אך „או“ בלבד (ג b2) למשל ברכות נג, ב; ס, ב. במשפטים ראשיים מצוי „או“ בלבד (ד 1), כגון שבת ג, ב; ד, א; ערובין עב, א; עג, א. ד־ וְש־ מקבילים ממש נדרים יט, ב: דאע"ג דנגב או שאבד או שהלה בנו או שעכבו נהר הרי... אע"פ כן נמנעתי מלהכניס את החומר שבגמרא לגוף המאמר. ראשית, יש

בלשון החדשה, שלא כלשון חז"ל, משמש „או ש" גם במשפטי בררה ראשיים, ואולי נתהווה שימוש זה ממשפטי תמורה (27).

שהטכסט הארמי אינו הולם את הכלל שקבענו — ססחים קיא, א : אבל אפסקינהו בעמר או תף (!) בהו רוקא לית לן בה... שנית, וזה נראה עיקר, מצב הנוסח, המסובך כ"כ בתלמוד, משאיר כמה שאלות תנייניות פתוחות, ואין בכוחנו לפתורן במצב הטכסט כעת. כך נמצא ברכות כה, א : צואה על גופו או ידו מונחת בבית הכסא ; אך בנוסח המקביל יומא ל, א : צואה על בשרו או שהיו ידיו בבית הכסא. לכאורה נראה (בניגוד להערה 2), שלפני משפט שמני אין ש" בחינת חובה, ודעה זו מתחזקת על ידי גרסת מ יומא שם : או ידו בבית הכסא. השווה גם יבמות מב, ב : או שהיה לה כעס בבית בעלה או שהיה בעלה חבוש בבית האסורים, לעומת יבמות סד, א : לפיכך חלה הוא או שחלתה היא או שניהם (!) חבושים בבית האסורים, אך מ שם : או שהיו שניהם... הואיל ושאלות מעין אלו לא תיפתרנה, אלא אולי לאחר שתהיה בידנו הוצאה מדעית של התלמוד, העדפתי להשאיר את החומר שבגמרא מחוץ למסגרתו של מאמר זה ולהביאו רק בהערה. אבל נראה שהעובדות המובאות במאמר מתאשרות בדרך כלל במילואן ע"י החומר שבגמרא כפי שהוא בידנו.